

Gergely Gábor

BUDAPEST KERÜLETEINEK KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSAI

I. KERÜLET

A kerületet 1873-ban Buda I. választókerületéből hozták létre. Ez eredetileg magában foglalta a Várnegyedet, valamint Buda teljes déli részét a Vár és a Budakeszi-erdő vonalától délre (északi határvonalát a mai Szilágyi Erzsébet fasor és az Ördög-árok alkotta). Később a krisztinavárosi polgárok kérésére a tervekben még a II. kerülethez tartozó krisztinavárosi külterületet is az I. kerülethez csatolták.

Az 1930-as átszervezéskor a kerületet három részre osztották, az új I. kerület a Vár, a Tabán, valamint a Krisztinavárosnak a Duna–Száva–Adria vasútvonal és a Gellért-hegy közé eső része lett. Hivatalos neve: Vár, Tabán, Krisztinaváros.

A Nagy-Budapest kialakításáról szóló tervekben az I. kerület változatlanul maradt.

1949-ben a Víziváros, valamint a Gellérthegy környékén egy kisebb terület hozzácsatolásával alakult ki a mai I. kerület.

II. KERÜLET

A II. kerület 1873-ban megegyezett Buda II. választókerületével, mely a Víziváros és az Országút területét fedte le. A kerület keskeny és hosszan elnyúló területét a Vízivárosból kiindulva a Rózsadomb és a Hűvösvölgy közé eső rész alkotta, egészen Óbuda déli határáig (a mai Törökvészi útig). A korábbi tervekhez képest kisebb változást jelentett a Krisztinaváros külterületének az I. kerülethez csatolása.

1930-ban a kerület változatlan maradt. Hivatalos neve: Víziváros.

Szendy Károly polgármester 1942. évi tervezetében a II. kerülethez csatlakozott volna Pesthidegkút és egy kisebb területrészt Solymártól.

1949-ben a II. kerület igen jelentős területi változáson ment keresztül. Elcsatolták a Vízivárost, ugyanakkor hozzá került a Rózsadomb egésze a Szépvölgyi útig, Pesthidegkút, valamint a Budakeszi út és a Hűvösvölgyi út közötti terület (kb. a Lipótmező). A tervekben az is szerepelt, hogy a kerület a Dózsaváros nevet kapja, de a végső változatban a kerület nem kapott nevet.

III. KERÜLET

Az 1873-ban létrejött III. kerület megegyezett Buda III. választókerületével (részei: Óbuda, Újlak, Császárfürdő).

Az 1930-as átszervezés során a kerület változatlan maradt. Neve: Óbuda.

Szendy tervezetében a III. kerülethez csatolta volna Békásmegyert.

1949-ben, Nagy-Budapest kialakításakor már valóban a Békásmegyerral megnövelt Óbuda alkotta a főváros III. kerületét.

IV. KERÜLET

1949 előtt többször is felmerült Újpest Budapesthez csatolása. Bárczy és Harrer terveiben Rákospalotával együtt külön kerületet alkotott volna, hasonlóan Szendy javaslatához, amely szerint Újpest, Rákospalota, Pestújhely és Szigetmonostor alkotná az új XVI. kerületet.

Nagy-Budapest létrehozásakor Újpest már külön kerületként jelenik meg. Némi ingadozás figyelhető meg a kerület számozásában: eredetileg Újpest lett volna a XII. kerület, a mai XII. kerület lett volna a IV. kerület. A rendelet végső formájában azonban már a mai számozás szerepel.

V. KERÜLET

A mai V. kerület 1873-ban két kerület között oszlott meg. Déli része, a Belváros alkotta a IV. kerületet (egybeesik a IV. választókerülettel), míg északi része, a Lipótváros az V. kerület része volt. Az V. kerület magában foglalta Pestnek a Váci út és Duna közé eső szakaszát egészen az északi városhatárig, és hozzátartozott a Margitsziget is (ez a terület azonos az V. választókerülettel).

1930-ban a IV. kerület változatlan formában maradt meg; az V. kerület elvesztette a Dráva utcától északra eső részt, amely az új XIII. kerülethez került, hivatalos neve ekkor: Lipótváros.

Az 1949 előtti tervezetekben mind a IV., mind az V. kerület változatlan maradt volna.

Nagy-Budapest kialakításakor az egyik fő cél a IV. és az V. kerület átszervezése volt. Felmerült a két kerület beolvasztása más kerületekbe (pl. az V. kerület Angyalföldbe, a IV. kerület Ferencvárosba), de a végső változatban a Belváros (volt IV. kerület) és a Lipótváros (a volt V. kerület déli része) együtt alkotta az új V. kerületet. Az Újlipótváros Angyalföldhöz került.

VI. KERÜLET

1873-ban a VI. kerület a Terézváros, vagyis a VI. választókerület északi feléből jött létre. Déli határát a Király utca, a Városliget és az Erzsébet királyné útja alkotta. Hozzá tartozott Terézváros külterülete is.

1930-ban a külterületet elcsatolták a VI. kerülettől, melynek területe így a Dózsa György út és a Váci út által határolt háromszögtől (a Nyugati pályaudvar környéke) eltekintve megegyezett a mai VI. kerülettel. Hivatalos neve: Terézváros.

A Nagy-Budapest tervezetekben a kerület változatlan maradt.

1949-ben a fent említett kisebb terület elcsatolásával létrejött a mai Terézváros.

VII. KERÜLET

A VII. kerületet 1873-ban a VI. választókerület déli feléből hozták létre. Területének északi határát a VI. kerület déli határa, a déli határát pedig a mai Rákóczi út és a Kerepesi út alkotta, beleértve a külterületet (a mai Zuglót) is.

Az 1930-as átszervezéskor a külterületet elcsatolták, így a kerület külső határa a Dózsa György út lett (ekkor a Keleti pályaudvar még a kerülethez tartozott). Hivatalos neve: Erzsébetváros.

A Nagy-Budapest tervekben a VII. kerület megváltoztatását nem javasolták.

1949-től a Keleti pályaudvar és környéke a VIII. kerülethez került.

VIII. KERÜLET

1873-ban a kerület Józsefváros kül- és belterületét, valamint Kőbányát foglalta volna magában. Kőbánya tiltakozásának hatására a területet felosztották: a VIII. kerület csak Józsefváros belterületét (a Fiumei és Orczy utaktól nyugatra eső részt) tartalmazta, míg a külterület és Kőbánya együtt alkotta a X. kerületet.

1930-ban a VIII. kerület változatlan maradt. Hivatalos neve: Józsefváros.

A Nagy-Budapest tervek szintén nem vetettek fel átszervezést.

1949-ben jelentős változás történt: a VII. kerülettől idecsatolták a Keleti pályaudvart és környékét, a X. kerülettől a Hungária és Könyves Kálmán körüttől nyugatra eső területet.

IX. KERÜLET

A IX. kerületet 1873-ban hozták létre a IX. választókerület ferencvárosi részéből. Területe megegyezett a mai IX. kerülettel.

1930-ban a kerülethez csatolták a Csepeli Állami Kikötő területét (korábban ez nem tartozott Budapesthez). A kerület neve: Ferencváros.

Bárczy és Harrer tervezetében felmerül Kispest és Pest(szent)erzsébet IX. kerülethez csatolása. Szendy javaslata viszont az volt, hogy Csepelt kellene egyesíteni Ferencvárossal.

Nagy-Budapest létrehozásakor a korábbi IX. kerület változatlan maradt, eltekintve a csepeli kikötőtől, ami az új XXI. kerülethez került.

X. KERÜLET

1873-ban eredetileg nem tervezték Kőbánya külön kerületté alakítását. A korábbi tervekben Kőbánya választójogi szempontból a IX., közigazgatási szempontból a VIII. kerület része lett volna. A kőbányai polgárok kérésére azonban Józsefváros külterületéből és Kőbányából létrehozták a X. kerületet, amely nem alkotott önálló választókerületet (a józsefvárosi külterület a VIII., Kőbánya pedig a IX. választókerülethez tartozott).

1930-ban a kerület északkeleti részét az új XIV. kerülethez csatolták. A X. kerület hivatalos neve: Kőbánya.

Szendy terveiben szerepelt Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákoshegy és Rákosliget Kőbányához csatolása, együtt alkották volna a X. kerületet.

1949-ben Kőbányától a VIII. kerülethez csatolták a korábbi józsefvárosi külterület egyes részeit.

XI. KERÜLET

A XI. kerületet 1930-ban alakították ki a volt I. kerület déli részén, Kelenföld és Lágymányos területén. Az eredeti tervekben a kerület neve Lágymányos-Kelenföld volt, de a – tényleges működést 1935 márciusában megkezdő – kerület neve végül Szentimreváros lett.

A Nagy-Budapest tervekben a XI. kerület változatlan maradt volna.

1949-ben a kerülethez csatolták Albertfálvát. A Belügyminisztérium terveiben a kerület nevéként Farkasrét, Lágymányos, Petőfiváros vagy Kelenföld szerepel, de végül formájában a kerület nem kapott nevet.

XII. KERÜLET

A kerületet az 1930-as rendelet hozta létre a volt I. kerület középső és nyugati részeiből, valamint hozzácsatolták Budakeszi határából azt az erdőrészt, amely korábban is

a főváros tulajdona volt. A tervek szerint a kerület neve Hegyvidék lett volna. Az 1940 júliusában megszervezett kerület neve végül Mátyás király város lett.

Szendy javaslata szerint a XII. kerülethez kellett volna csatolni Budakeszit és Nagykovácsi egy részét.

Az 1949-es átszervezéskor a kerület elvesztette a Budakeszi úttól északra eső részt, ez az új II. kerület része lett, ugyanakkor a XI. kerülettől idecsatolták a Németszőlgy egy részét. A tervek szerint az új kerület a IV. számot és a Mátyásváros nevet kapta volna, később azonban úgy döntöttek, hogy megmarad a régi szám, nevet pedig ez a kerület sem kapott.

XIII. KERÜLET

A XIII. kerület kialakítása 1930-ban történt meg a régi V. kerület Újlipótvárostól északra eső területéből, valamint a volt VI. kerület külterületéből. A kerület eredetileg az Angyalföld nevet kapta, de működésének megkezdésekor (1938. június) Magdolnavárosnak nevezték el.

Szendy terveiben a kerület változatlan formában szerepelt.

1949-ben a XIII. kerülethez került az V. kerülettől Újlipótváros, valamint a VI. kerülettől a Nyugati pályaudvar környéke. A kerület hivatalos nevet nem kapott.

XIV. KERÜLET

A kerületet az 1930-as átszervezéskor hozták létre a régi VII. kerület külterületéből és Kőbánya északi részéből. A kerület eredetileg a Zugló nevet viselte volna, de ezt 1935 októberében, a kerület működésének megkezdésekor Rákosvárosra változtatták.

A Szendy-féle tervekben Zugló területe majdnem a kétszeresére nőtt volna a teljes mai XVI. kerület hozzácsatolásával.

1949-ben a XIV. kerülettől egy jelentéktelen részt az új XVI. kerülethez csatoltak, hivatalos nevét pedig Zuglóra változtatták.

XV. KERÜLET

Rákospalota Budapesthez csatolása már szerepel Bárczy és Harrer terveiben is, de ekkor még Újpesttel együtt alkottak volna egy új kerületet. Szendy javaslatában szintén együtt szerepel a két terület (Pestújhellyel és Szigetmonostorral) mint az új XVI. kerület.

1949-ben Rákospalota és Pestújhely már Újpesttől különválva, önálló kerületként jelenik meg, Rákospalota néven. Az új kerület határai megegyeznek az elővárosok korábbi hatáiraival.

XVI. KERÜLET

Bárczy és Harrer Nagy-Budapest tervében már szerepel a mai XVI. kerület Budapesthez csatolása önálló kerületként, míg Szendy javaslata szerint ez a terület a XIV. kerület része lett volna.

1949-ben Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld és Cinkota, valamint a XIV. kerület délkeleti csücske együtt alkotta az új XVI. kerületet. A tervekben a kerület neve Kossuthváros, de végül nem kapott nevet.

XVII. KERÜLET

Bárczy és Harrer tervezetében már van utalás Pest délkeleti elővárosainak bekebelezésére, de annak nincs nyoma, hogy ezt milyen formában gondolták (külön kerületként vagy pl. a X. kerületbe olvasztva). Szendy terveiben a mai XVII. kerület mint a X. kerület része jelenik meg.

1949-ben Rákosliget, Rákoscaba, Rákoshegy és Rákoskeresztúr összevonásából jött létre a XVII. kerület. Eredeti neve Rákosváros lett volna, ám ez 1935-től a XIV. kerület neve volt, végül a XVII. kerület hivatalos nevet nem kapott.

XVIII. KERÜLET

A Bárczy–Harrer-féle tervezetben már van utalás a mai Pestszentlőrinc Budapesthez csatolásra. Szendy terveiben konkrétan szerepel Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Vecsés és Kispest összevonása az új XVII. kerületbe.

1949-ben Nagy-Budapest XVIII. kerülete eredetileg Kispest, Pestszentlőrinc és Pestszentimre összevonásából jött volna létre, Pestlőrinc néven. A végső változatban Kispest már önálló kerületként jelenik meg, Vecséstől egy kisebb területet csatoltak a XVIII. kerülethez. Az új kerület neve Lőrinc lett, a városrészek neveiből pedig elhagyták a „szent” jelzőt.

XIX. KERÜLET

A Bárczy–Harrer tervekben Kispest beolvasztásának gondolata már megjelenik. A javaslat szerint Kispest vagy Erzsébetfalvával (a későbbi Pesterzsébettel), vagy a Ferencváros külterületével alkotott volna új kerületet. Szendy javaslata szerint Kispest Pestszentlőrincce, Pestszentimrével és Vecséssel együtt alkotta volna az új XVIII. kerületet.

Az 1949-es Nagy-Budapest tervekben Kispest eredetileg a XVIII. kerület része lett volna, végül – a XVIII. kerület rovására némileg megnövelt területtel – önálló kerület lett. Hivatalos neve: Kispest.

XX. KERÜLET

A Bárczy–Harrer tervezetben Erzsébetfalva vagy Kispesttel együtt, vagy a ferencvárosi külterület egy részével alkotott volna új kerületet. Szendy terveiben az akkor már Pestszenterzsébet nevet viselő előváros Soroksárral való egyesítéséből jött volna létre a XVIII. kerület.

1949-ben a városrész Soroksárral együtt eredetileg mint a XIX. kerület jelenik meg. Miután Kispest önálló kerületként megkapta a XIX. számot, Pestszenterzsébet és Soroksár a XX. kerület lett. A városrész nevéből elhagyták a „szent” tagot, a kerület hivatalos neve Pesterzsébet lett.

1994-ben Soroksár kiválásával kerület Pesterzsébet területével lett azonos.

XXI. KERÜLET

Bárczy és Harrer javaslataiban már szerepel a mai XXI. kerület Budapesthez csatolása, de konkrét elképzelés arról, hogy a kerületek között hol helyezkedne el Csepel, még nincs. Szendy terveiben Csepel Ferencvárossal egybevonva a IX. kerület része lett volna.

Nagy-Budapest létrehozásakor Csepel mai területe lett volna a XX. kerület (a IX. kerület elvesztette a Csepel-sziget északi csúcsát), a fent említett változások miatt azonban a XXI. számot kapta, hivatalos neve pedig Csepel lett.

XXII. KERÜLET

A Bárczy–Harrer tanulmány javaslata szerint Albertfalva, Budafok és Kistétény (s talán Csepel) egybevonásával új kerület lett volna kialakítható. Szendy terveiben Budafok, Albertfalva, Budatétény és Nagytétény alkotta volna a XV. kerületet.

Az 1949-es tervekben Nagytétény, Budatétény és Budafok egybevonása szerepel XXI. kerületként Budatétény néven. Kispest önálló kerületté alakítása miatt ez a kerület végül a XXII. számot kapta, hivatalos neve nem volt.

XXIII. KERÜLET

A mai XXIII. kerület az 1949-es beosztásban a XX. kerület része volt. Egy helyi népszavazást követően Soroksár 1994-ben vált önálló kerületté.

Irodalom

Az 1873-as adatokhoz

52.96. BM. sz. rendelet. In: Budapest főváros törvényhatósága szabályrendeletei. IV. Budapest főváros kiadása, 1890. 92–93. p.

Források Budapest Múltjából. I. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez. Szerk.: Bácskai Vera. Budapest Főváros Levéltára 1971. 304–310. p.

GÁRDONYI Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Bp., 1913. 30–31., 398–409. p.

Az 1930-as adatokhoz

2.130/1930. BM. sz. rendelet. In: Magyarországi rendeletek tára, 1930. Magyar Királyi Belügyminisztérium. Bp., 1930. 521–526. p.

1930: XVIII.tc. In: Budapest jogszabályai. XIII. évf. (1930). Bp., 1931. 73–76. p.

G. L.: Budapest új kerületei. In: Statisztikai Értesítő, 1941. 163–167. p.

A Nagy-Budapest-tervekhez

BÁRCZY István – HARRER Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról. Bp., 1908. 19–21. p.

SZENDY Károly: Tanulmány Nagy-Budapestről, megalkotásának előfeltételeiről és lehetőségeiről. Bp., 1942. 24–25. p.

Az 1949-es adatokhoz:

4.349/1949. MT sz. rendelet. In: Magyar Közlöny 1949/IV. 258–264. szám (1949. dec. 20.) 2143–2146. p.

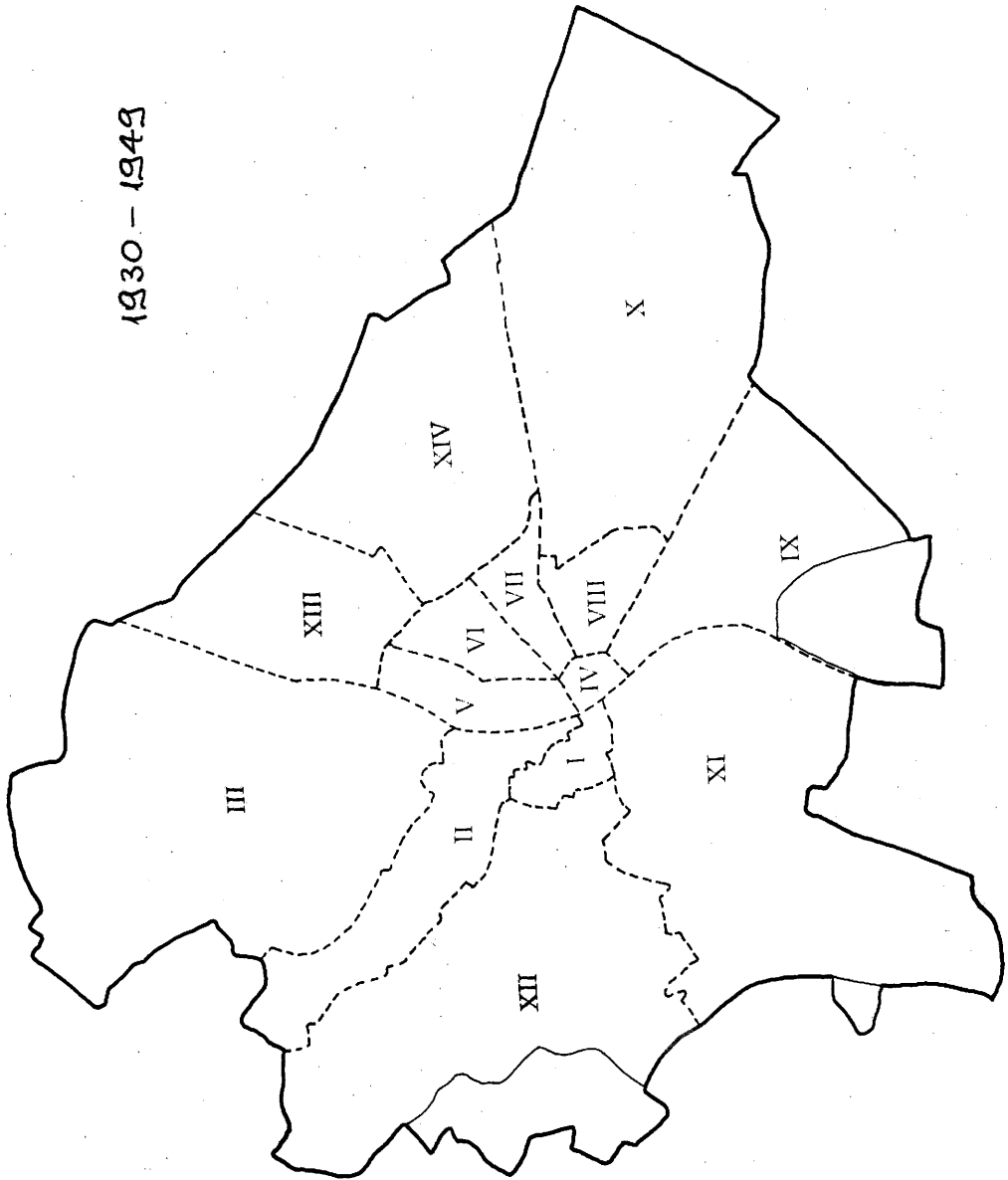
MOL M-KS 276 f. 53. cs. /31. ö.e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1949. július 14-i üléséről.

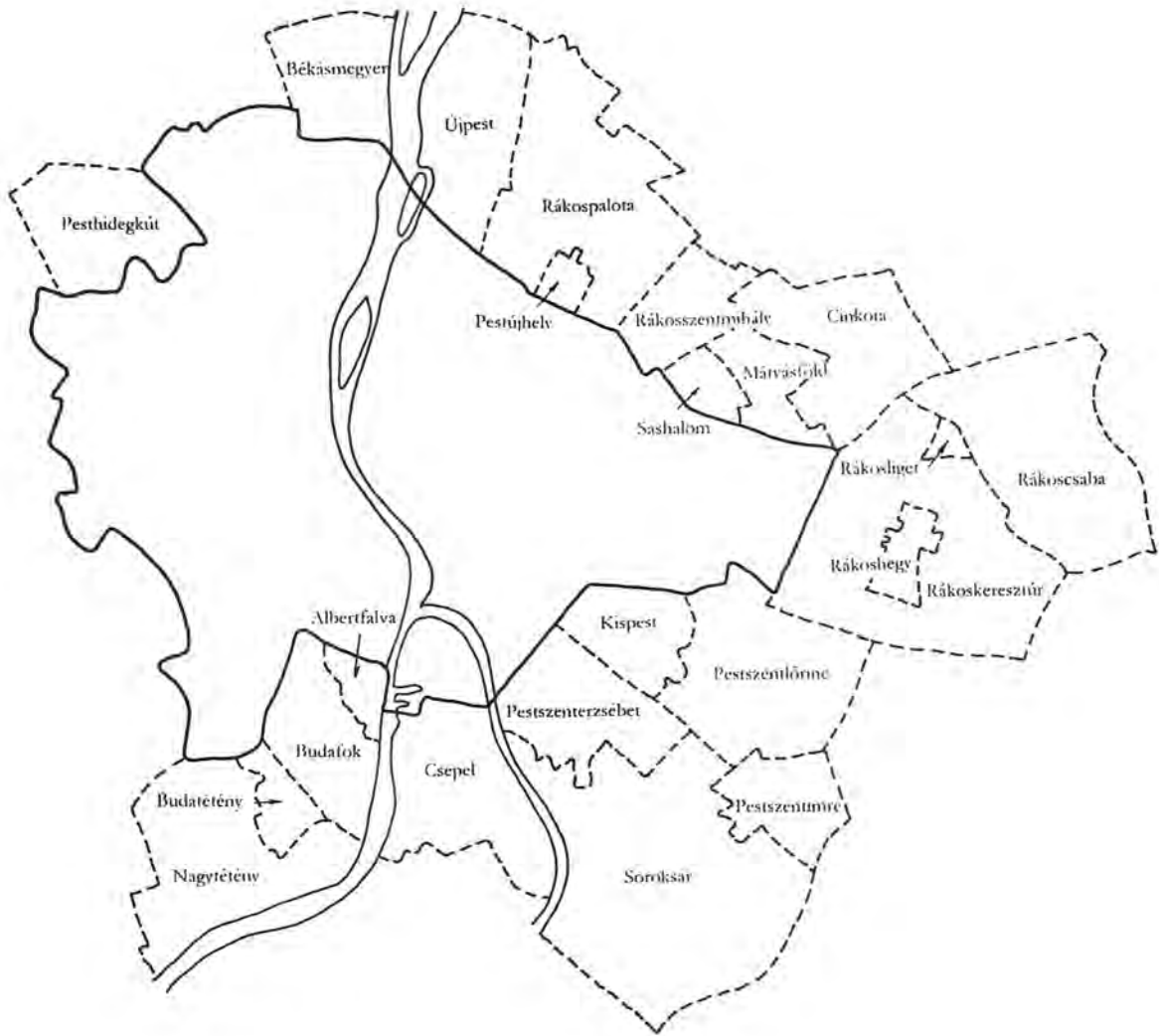
MOL XIX-B-1-c. 4/8. A Belügyminisztérium Törvény-előkészítő Osztályának iratai 1945–49. Nagy-Budapest létrehozása.

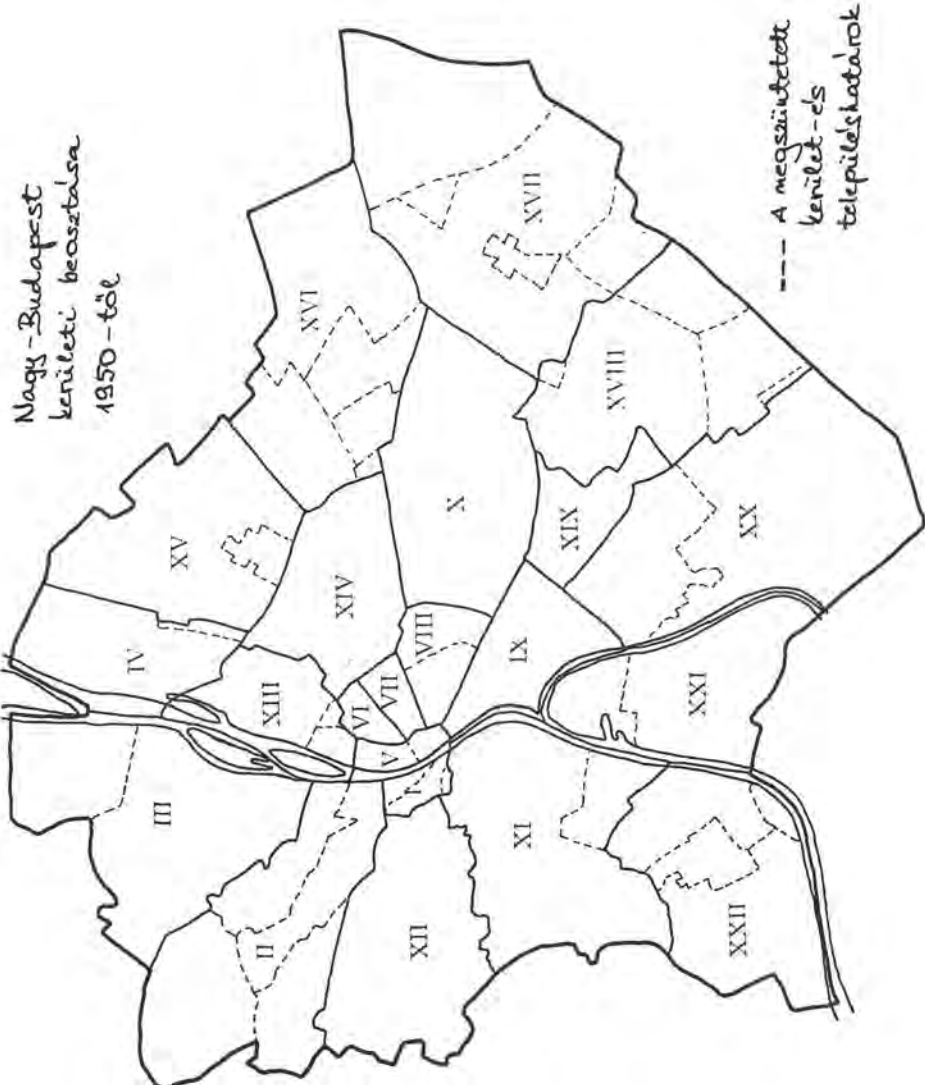
MOL M-Bp 95. f. 1. cs./14.ö.e. A MDP budapesti pártbizottsága 1949. szept. 23-i ülésének jegyzőkönyve.

Források Budapest Múltjából. IV. Források Budapest történetéhez 1945–1950. Szerk.: Gáspár Ferenc. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1973. 501–503. p.

Sántháné Antal Sára

NAGY-BUDAPEST KÉRDÉSÉNEK IRODALMA 1893–2001

Bibliográfiám az 1950-ben létrejött Nagy-Budapest kialakításának korabeli, illetve a témát történetileg feldolgozó irodalomból, valamint az 1950–2000 közötti városkörnyék (agglomeráció) és a főváros kapcsolatára vonatkozó művekből ad válogatást. A könyvek, résztanulmányok, kéziratok (utóbbiak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény állományában) mellett igyekeztem számba venni a folyóiratokban, várospolitikai szaklapokban megjelent fontosabb írásokat is. A napi- és hetilapok, valamint a helyi sajtóban (városkörnyéki települések lapjai) megjelent közlemények terjedelmi okokból nem szerepelnek összeállításomban, a téma iránt részletesebben érdeklődők azonban további gazdag anyagot találnak a Budapest Gyűjtemény nyomtatott, kéziratos bibliográfiáiban, továbbá számítógépes adatbázisaiban. A Nagy-Budapest létrejöttét megelőző törvények, rendeletek anyagát a Fővárosi Közlöny feltárásán túl kiegészítettem a Fővárosi Levéltár forráskiadványaiban közölt szűkebb publicitású (részben levéltári) anyagokkal.

Mivel a bibliográfia tételei nehezen sorolhatók be egy-egy témakörbe, az írások megjelenési idejét választottam rendező elvnek. A törvényeket és törvény-előkészítési anyagokat az időrendi logikának megfelelően a kiadás tárgyévénél, nem a nyomtatás (megjelentetés) idejénél szerepeltettem. A tájékozódást a szerzői nevek és a főbb témakörök mutatója segíti.